

ZO MOEDER, ZO ZOON

Moederboeken in de Nederlandstalige literatuur

Te oordelen naar de hoeveelheid auteurs die hun moeder onlangs in een roman eerden, heerst er een grote moedersterfte in de Nederlandstalige literatuur. Het leverde een hoop papieren graven op waarin we minstens evenveel over de zoon als over de moeder leren.

werpse haven, de verhouding van De Stoop met zijn broer en zijn moeder een belangrijk thema is. In de bibliografie van het boek is wellicht niet toevallig naast heel wat vakliteratuur ook *Sprakeloos* van Tom Lanoye opgenomen. De Nederlandstalige literatuur telt daarnaast heel wat gedichten over moeders, zoals ‘De moeder’ van Hugo Claus, met het vers: “Haar gewrichten waren jonge katten”. Ook in recente bundels van jongere dichters, zoals *Met terugwerkende kracht* van Yannick Dangre of *Hees* van Maarten Goethals (allebei uit 2014), zijn moedergedichten opgenomen.

Wellicht bestaat er ook een hele stapel “ongeschreven” moederboeken. In de zitkamer van Harry Mulisch werden op een grote wandtafel stapeltjes documenten en aantekeningen gevonden over Alice Schwarz, zijn moeder. Mulisch’ moederboek is er nooit gekomen, maar een belangrijk thema in de Nederlandstalige literatuur is ze duidelijk wel, de moeder.

AFTAKKING VAN DE WERKELIJKHEID

In welke mate is een moederboek een klassieke roman in de lijn van het oeuvre van de auteur? Het minste wat je kunt zeggen, is dat alle auteurs die vraag op hun eigen manier invullen.

In dit essay behandel ik zeven recentelijk verschenen romans over de moeder, die allemaal door blanke mannen zijn geschreven. Dat is alvast een eerste eigenschap van het moederboek in de Nederlandstalige literatuur.

Toch zijn romans niet de enige plekken in de Nederlandstalige literatuur waar standbeelden worden opgericht voor de moeder. Neem *Dit is mijn hof* van Chris de Stoop: non-fictie waarin naast de ontpoldering van de streek ten noorden van de Ant-

In de aanloop van *Sprakeloos* buigt Tom Lanoye zich uitgebreid over deze kwestie. Het schrijven van een boek over zijn moeder boezemt de schrijver duidelijk veel angst in. “De grootste druk kwam niet eens uit mezelf opgeborreld. Over de grenzen van het graf heen voelde ik haar druk.” De moeder van Lanoye, een amateuractrice, heeft hem alles meegegeven wat betreft taal en lust voor toneel en het leven. Uitgerekend die verbaal sterke moeder verliest na een beroerte haar taal en takelt langzaam af. Dat proces moet in taal, in een boek, worden weergegeven.

Ook Erwin Mortier heeft in *Gestameld liedboek* het verlies van taal van zijn moeder in taal proberen te vatten – Mortiers moeder lijdt aan alzheimer. *Gestameld liedboek* betekent zoveel als proberen te zingen tegen het noodlot in. Mortier zoekt zelf de grenzen van de taal op: in het boek, dat uit een opeenstapeling van kleine hoofdstukjes bestaat, zijn heel wat poëtische beschouwingen en heuse gedichten opgenomen. Je kunt *Gestameld liedboek* lezen als een verslag van de ziekte van Mortiers moeder, vanuit het perspectief van de zorgzame zoon.

In zijn eerdere werk, zoals *Indische duinen* (1994), behandelde Adriaan van Dis al de moeilijke relatie met zijn ouders: mensen die getekend zijn door de oorlogsjaren en de jappenkampen in Nederlands-Indië. In *Ik kom terug* heeft Van Dis de herinneringen aan zijn moeder tijdens haar laatste levensjaar op allerlei manieren proberen levend te maken. Van Dis heeft zijn moeder zelfs wekenlang geïnterviewd. Uit de disclaimer: “Lijkt ze op de vrouw zoals anderen haar hebben gekend? Ik schrijf over de *indruk* die zij op mij heeft achtergelaten.”

Magdalena van Maarten 't Hart blijft dicht bij de realiteit – misschien wel het meest van alle hier besproken boeken. Opvallend is dat 't Hart alles erg droog opschrijft, ook wanneer het over diepe gevoelens gaat. Naast een ode aan 't Harts moeder is *Magdalena* een afrekening met het geloof. Zijn moeder was erg rigide, oercalvinistisch.

In *Cinderella* van Michael Bijnens vertelt hoofdpersonage Michael Baetens op een indringende manier de lotgevallen van zijn moeder. Prostituee Iris Vandamme heeft een schrijnende jeugd achter de rug en is op zoek naar een sterke man die ze wellicht nooit zal vinden. Hoewel heel wat media Bijnens' boek voor waarheid namen, heeft de auteur het verhaal flink gefictionaliseerd. Bijnens noemt zijn verhaal zelf, zoals alle fictie, “een aftakking van de werkelijkheid, misschien wel een die weer op die werkelijkheid aansluit. Het blijft een verhaal dat de wereld moet vergroten, niet louter herhalen.”

SUÏCIDEPREVENTIE

Ook Marc Reugebrink fictionaliseerde het verhaal van zijn moeder. *Het huis van de zalmen* (2016) is een moederroman die tegelijk de draak steekt met het culinaire snobisme en de cultuur van sterrenchefs. Hoofdpersonage Marcel Rüge, eigenaar van restaurant l'Ange Perdu, slaagt er niet in zijn op het faillissement afstevende restaurant van de ondergang te redden. Zijn onvermogen tot handelen komt voort uit het overlijden van zijn moeder. Tijdens het opruimen van haar huis merkt hij dat hij haar niet zo goed

heeft gekend en begint hij haar leven te reconstrueren. Opvallend: deel twee van het boek, *terroir*, gaat louter over het leven van de moeder. Het bevat geen verwijzingen naar het culinaire kaderverhaal en kan op zichzelf gelezen worden.

Het moederboek van Arnon Grunberg tot slot werd lang aangekondigd; het overlijden van zijn moeder in februari 2015 haalde zelfs de nationale media in Nederland. Grunberg had dan ook al veel over haar geschreven in zijn Voetnoten op de voorpagina van *de Volkskrant*. Maar wie een eerbetoon à la Lanoye, Mortier of Van Dis verwachtte, zat er een eind naast. *Moedervlekken* is een gefictionaliseerd relaas over psychiater Otto Kadoke, die op de dienst suïcidepreventie werkt en door omstandigheden de zorg voor zijn moeder op zich neemt.

DODE MOEDERS, DODE VADERS

In de geselecteerde werken zijn niet alleen haast alle moeders, maar ook de meeste vaders overleden. Maarten 't Hart schreef in 1979 al een boek over zijn overleden vader: *De aansprekers*. Het boek over zijn moeder vormt daar een aanvulling op: alles wat hij over zijn vader vertelt, moet worden aangevuld met hoe hij met zijn moeder omging. In interviews benadrukte 't Hart dat zijn moeder niet wou dat hij tijdens haar leven over haar schreef. Toen ze in 2012 op 92-jarige leeftijd overleed, begon hij aan *Magdalena*.

Hetzelfde geldt, zij het in omgekeerde zin, voor Lanoye. Hij merkte dat hij pas aan *Sprakeloos* kon beginnen toen niet enkel zijn moeder, maar ook zijn vader gestorven was. “Een vreselijke gewaarwording, maar het was wel zo”, zei hij daar zelf over.

Hoofdstuk twee van Van Dis' *Ik kom terug* beschrijft de periode in de maand na de dood van de vader – de hoofdpersoon, de zoon, woont nog thuis bij zijn moeder en is duidelijk afhankelijk van haar, zonder dat zijn leeftijd wordt gepreciseerd. De vader van Van Dis overleed in 1957, toen hijzelf tien jaar oud was. Ook vaderfiguur Marius Rüge uit *Het huis van de zalmen* was al lange tijd voor zijn vrouw overleden aan een ziekte.

DE GECASTREERDE MOEDER

Mortiers boek vormt een uitzondering. Het boek eindigt bij de niet meer uit te stellen verplichte opname van zijn moeder. “We wuiven haar uit zoals ouders doen wanneer hun kind voor het eerst op zomerkamp vertrekt.” De vader is nog in goede gezondheid – hij is de laatste persoon die ze zal herkennen. In *Cinderella* is de moeder dan weer een springlevende prostituee die al een poos van haar man is gescheiden – “de eerste die mij niet kon betalen, dat was uw vader”, zegt ze daarover tegen haar zoon.

In Grunbergs moederboek is de situatie gecompliceerder. Er is iets bijzonders aan de hand met de moeder van *Moedervlekken*: ze heeft een penis. “Mijn vader is volledig opgegaan in zijn nieuwe rol, hij is letterlijk mijn moeder geworden.” De vader heeft alle trauma's van de moeder overgenomen.

In een voorbereidend interview op dit essay, dat op de website *indruck magazine* verscheen, gaf Ariane Bazan, professor in de klinische psychologie aan de ULB en psychoanalytica, daar de volgende verklaring voor: “Freuds letterlijke definitie van perversie luidt: het niet aanvaarden dat de moeder gecasteerd is. Het kind kan de castratie, dus het feit dat de moeder geen penis heeft bijvoorbeeld, niet accepteren. Meestal door een fetisj. Maar in het boek van Grunberg heeft de moeder echt een penis.” Het is goed mogelijk dat Grunberg, die in zijn columns en tweets wel vaker naar Freud en Lacan verwijst, inspiratie voor deze ietwat verrassende plotwending vond in de psychoanalyse.

MOEDERLIJKE ONBEVREDIGING

Laten we nog even stilstaan bij de psychoanalyse. Drie van deze zeven boeken werden geschreven door homoseksuele mannen. Bazan daarover, heel voorzichtig en genuanceerd: “Ik denk dat Erwin Mortier en Tom Lanoye een homoseksuele objectkeuze hebben gemaakt. Zo’n objectkeuze zou misschien te maken kunnen hebben met het gevoel dat je te veel verpletterd wordt door moederlijke onbevrediging, dat je te zeer op jezelf neemt dat je haar verlangens niet kunt waarmaken en je die taak blijft aanmeten. Dat kan heel angstaanjagend zijn. Je blijft tenslotte het kind van je moeder, je kunt er niet zomaar van weglopen. Maar het kan ook te kort door de bocht zijn – ik hoed me voor veralgemeningen.”

En toch... Volgens Bazan is Kadoke, het hoofdpersonage in het boek van Grunberg, op een paradoxale manier misschien wel het verregaandst homoseksueel in verhouding tot zijn “moeder”. De relatie van Otto Kadoke met zijn moeder kun je inderdaad haast amoureuus noemen. “Blijf bij mij”, zegt de moeder aan de zoon. Hij zegt aan haar: “Jij bent mijn mooie meisje.” Alsof het geen relatie tussen moeder en zoon betreft, maar tussen geliefden.

FOTOBOEKEN EN PORTEMONNEETJES

Wanneer de moeder sterft, komen heel wat schrijvers tot de constatering dat ze haar niet echt goed gekend hebben, dat de moeder ook nog een leven had vóór hun geboorte. Waarom heeft ze bijvoorbeeld voor de vader gekozen? Welke momenten in haar leven hebben haar het meest gevormd? Heel wat moederboeken bevatten daarom een uitgebreide reconstructie van het leven van de moeder.

Op sommige vragen is het niet eenvoudig om een antwoord te geven, bijvoorbeeld omdat ze zich afspelen voor of kort na de geboorte van de zoon. Maarten 't Hart schrijft over de jaren 1941 tot 1948, zeven jaar van het leven van zijn moeder waar hij opmerkelijk weinig over weet: “Maar het is ook niet mijn bedoeling een biografie van mijn moeder te schrijven. Toch is het spijtig dat ik zo weinig weet, en mij nauwelijks iets herinner van die allereerste jaren, want ik ga ervan uit dat die jaren ongelofelijk belangrijk zijn in het leven van een mens, en ik heb die jaren dagelijks doorgebracht in een piepklein huisje met mijn moeder voortdurend onder handbereik.”

In *Het huis van de zalmen* zegt hoofdpersonage Marcel Rüge (die zijn initialen deelt met de auteur) tijdens het opruimen van het huis van zijn moeder: “Ik besef dat wat ik nu weggooi voorgoed verdwenen zal zijn, voor altijd buiten mijn bereik, ook al wist ik van de meeste dingen niet eens dat ze bestonden. Ik besef dat ik meer weggooi dan de dingen zelf.” In deel twee van Reugebrinks boek volgt een nauwgezette reconstructie van het leven van Marcells moeder aan de hand van objecten die Marcel vindt tijdens het opruimen van het huis: fotoboeken, bouwtekeningen, doosjes, portemonnetjes en andere dingen die overblijven van een mensenleven.

LIJF EN SEKSUALITEIT

Het aftakelingsproces van de moeder wordt in de meeste van deze boeken heel plastisch beschreven. Twee voorbeelden.

Uit *Gestameld liedboek* van Mortier: “Ze valt, voor de zoveelste keer. (...) Ze staat op. Ik zie haar wankelen. Roep iets, want ik sta te ver van haar af. Ook mijn broers komen te laat. Ze kwakt frontaal voorover. De reflex om de handen voor zich uit te spreiden en met haar armen de val te breken, is er allang niet meer.”

Uit Van Dis’ *Ik kom terug*: “Een tel later stond ik in een dampende badkamer en knielde voor een naakte, kermende moeder. Uitgegleden. Ze hilde zachtjes. Ik betastte haar benen, heupen – alles boog en strekte naar behoren. Ik hees haar op, ze nam zelf het opstapje van de douche. (...) Ze kokhalsde.”

Ariane Bazan ziet een deel van de verklaring voor dit fenomeen in de therapeutische rol van schrijven. “Ik nodig mijn patiënten altijd uit om prozaïsch te zijn, te vertellen wat er gebeurd is zonder onmiddellijk te interpreteren. Zo breng je degene die luistert of leest heel dicht bij de beleving van de ander. Als je interpreteert, dan blijft er altijd een ambiguïteit tussen de verteller en de luisteraar: waar gaat het nu eigenlijk over? Een schrijfproces kan zeker therapeutisch werken. Er zijn veel zaken over het lijf en de seksualiteit waar men niet zo gemakkelijk en prozaïsch over spreekt.”

Het is uiteraard niet vreemd dat het eigen besef van sterfelijkheid plots toeneemt wanneer je ouders met ziekte of de dood in aanraking komen. Er is geen generatie meer voor jou, als zoon ben je de volgende in de rij. In sommige moederboeken zijn zelfs bespiegelingen over euthanasie opgenomen. Uit *Sprakeloos*: “Als mij ooit iets overkomt zoals uw tante Maria, en ge schiet mij niet neer? (...) Dan kom ik weerwraak nemen, in uw dromen of zo.”

Een belangrijke vraag dringt zich op: in welke mate gaan deze moederboeken nog over de moeder? Alle moederboeken zijn geschreven vanuit het perspectief van de zoon, ze geven de herinneringen weer van de zoon en die geven op hun beurt aanleiding tot nieuwe inzichten of ideeën. De aftakeling van de moeder volgen we door de ogen van de zoon. Uit de beschrijvingen van de relatie tussen de moeder en de zoon leren we minder over de moeder dan over de zoon.

Het zal het grote publiek worst wezen. De meeste moederboeken zijn goed onthaald. *Sprakeloos* kon volgens *De Tijd* “moeiteloos naast het beste van Claus en Boon” staan, met *Ik kom terug* won Adriaan Van Dis de Libris Literatuurprijs.

Van *Gestameld liedboek* werden ruim 30.000 exemplaren verkocht. (Niet weinig, maar Mortiers grootste verkoopsucces blijft *Godenslaap*: nog meer dan van dode moeders ligt Vlaanderen wakker van de Eerste Wereldoorlog.) *Sprakeloos* van Lanoye zit inmiddels aan de vierendertigste druk, goed voor 125.000 verkochte exemplaren. Dat is beduidend meer dan andere populaire titels van Lanoye: *Kartonnen dozen* zit aan de drieëntwintigste druk.

Het is altijd een beetje gissen naar de redenen van verkoopsucces, maar wellicht speelt de factor herkenning een belangrijke rol. Zo zijn *Gestameld liedboek* en *Sprakeloos* naast moederboeken ook portretten van een ziekte, waarin vast heel wat troost te vinden is. Nog universele thema's zijn de liefde voor en de sterfelijkheid van de moeder. Eros en Thanatos, zeg maar.

Het zou me tot slot niet verbazen dat moederboeken een gretige aftrek vinden bij hun eerste doelgroep: de moeder zelf. Of ben ik de enige zoon wiens moeder zit te wachten op de dag dat hij een boek “zoals dat van Lanoye” voor haar schrijft?

KEN LAMBEETS

Freelance journalist

BOEKEN

ERWIN MORTIER, *Gestameld liedboek*, De Bezige Bij, Amsterdam, 2011, 192 p. Besproken in *Ons Erfdeel* 1/2012 door Cyrille Offermans, pp. 140-141.

www.onserfdeel.be/frontend/files/userfiles/files/OE_2012_1_offermans.pdf

TOM LANOYE, *Sprakeloos*, Prometheus, Amsterdam, 2012, 360 p.

Besproken in *Ons Erfdeel* 1/2010 door Cyrille Offermans, pp. 146-149.

www.onserfdeel.be/frontend/files/userfiles/files/OE_2010_1_offermans.pdf

ADRIAAN VAN DIS, *Ik kom terug*, Atlas Contact, Amsterdam, 2014, 284 p.

Besproken in *Ons Erfdeel* 2/2015 door Lut Missinne, pp. 165-167.

www.onserfdeel.be/nl/ik-kom-terug

MAARTEN 'T HART, *Magdalena*, De Arbeiderspers, Amsterdam, 2015, 250 p. Besproken in *Ons Erfdeel* 3/2015 door Harold van Dijk, pp. 149-150.

MICHAEL BIJNENS, *Cinderella*, Atlas Contact, Amsterdam, 2015, 476 p.

ARNON GRUNBERG, *Moedervlekken*, Lebowksi, Amsterdam, 2016, 400 p.

Besproken in *Ons Erfdeel* 4/2016 door Delphine Seghers, pp. 137-138.

www.onserfdeel.be/frontend/files/userfiles/files/OE_4_2016_Grunberg.pdf

MARC REUGEBRINK, *Het huis van de zalmen*, Querido, Amsterdam, 2016, 268 p.

Besproken in *Ons Erfdeel* 1/2017 door Ken Lambeets, pp. 154-155.

Interview met Ariane Bazan: 'Een moeder kan haar kind alleen maar misvormen.'

<http://indrukmagazine.be/interview/een-moeder-kan-haar-kind-alleen-maar-misvormen>.